

Při příležitosti předání sborníku Milý Bore... Brno, 2003. Foto: Arne Mann.

| Helena Sadílková¹

Čí jsou to dějiny? Dosavadní přístupy k interpretaci poválečných dějin Romů v ČS(S)R

Matěj Spurný. Nejsou jako my. Česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960). Antikomplex, Praha, 2011.

K tématu poválečných dějin Romů na území bývalého Československa jsou za základní historické publikace považovány dvě přehledové monografie, Niny Pavelčíkové (pro české země, Pavelčíková, 2004) a Anny Jurové (pro Slovensko, Jurová, 1993). Obě tyto publikace představují první detailní přehled dějin Romů v období komunismu na daném území, zpracovaný zejména na základě studia písemných materiálů z provenience decizní sféry a soustřeďující se tedy zejména na vývoj státní politiky vůči Romům (což starší z obou jmenovaných monografií i explicitně reflektuje ve svém názvu). Při jejich studiu si nelze nepovšimnout jedné charakteristiky: obě se plně zaměřují na Romy jako dosud opomíjenou skupinu lidí s vlastní historií, dominantně utvářenou proměnami přístupů k nim ze strany centrálních státních a mocenských institucí. Téměř stoprocentní soustředění na Romy jako na samostatnou skupinu i fakt, že obě monografie jsou prvními přehledovými monografiemi o této části historie Romů, a proto se soustřeďují zejména na popis (jakkoli detailní) základních kontur vývoje jejich poválečných dějin, v obou případech vedlo k určitému upozadění dalších historických kontextů, ve kterých se popisovaný „příběh Romů“ odvíjel. Takový způsob pojmání dějin Romů mění v posledních letech někteří mladší historikové zabývající se soudobými dějinami a zejména pak přesuny obyvatel v prostoru českého pohraničí. Ti Romy pojmají jako jednu ze skupin, které byly součástí poválečného osidlování i dalších souvisejících procesů probíhajících v tehdejší společnosti (viz např. von Arburg 2003, Dvořák 2003, Glassheim 2007).² Mezi ně patří i Matěj Spurný, jehož disertační práce, obhájená v roce 2010 a v roce 2011 publikovaná jako monografie pod názvem *Nejsou jako my* (Spurný, 2011), vzbudila značný ohlas.³

1 Helena Sadílková působí na Semináři romistiky Ústavu jižní a centrální Asie Filozofické fakulty Karlovy Univerzity v Praze. E-mail: helena.sadilkova@ff.cuni.cz

2 Na nutnost zohledňování kontextu vývoje zbytku československé společnosti při výzkumu historie Romů upozorňuje ovšem např. i Jurová ve svých pozdějších textech (Jurová, 2007: 140).

3 Viz např. recenze v Soudobých dějinách (1-2/2013), rozhovor s Matějem Spurným v časopise Respekt (31/2012). Za svou práci na výzkumu, který v publikaci *Nejsou jako my* zpracoval, získal Matěj Spurný v roce 2012 prestižní českou akademickou cenu Prémie Otto Wichterleho.

Matěj Spurný, působící v Ústavu hospodářských dějin FF UK a zároveň v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, se dlouhodobě věnuje historii českého pohraničí. Je jedním ze zakládajících členů sdružení Antikomplex, které realizovalo celou řadu aktivit směřujících k popularizaci tématu poválečné historie pohraničí, částečně motivované snahou měnit způsob přemýšlení české společnosti nejen o historii sudetských Němců, ale i o dalších osudech (krajiny) českého pohraničí a způsobu jejího uchopování. A to jak v myslích lidí, kteří se v ní po vyhnání Němců zabydleli, tak i ze strany celé české poválečné a zejména pak polistopadové společnosti. Spurný v této monografii rozšiřuje pole svého zájmu na další dvě výrazné menšiny, které se v pohraničí po vyhnání Němců v době jeho poválečného osidlování objevují a zabydlují – na volyňské Čechy a Romy.

Právě na tu část Spurného studie věnované Romům se bude zaměřovat pozornost následujícího textu. Do studia historie Romů v letech 1945–1960 totiž přináší některé nové vhledy, a to nejen na úrovni dílčích postřehů ke konkrétním událostem studovaným i dalšími autory, ale zejména na úrovni širší kontextualizace sledovaného vývoje státní politiky vůči Romům (historii Romů nově zasazuje zejména do těchto obecných celospolečenských rámců: osidlování pohraničí, ideologická konceptualizace menšin, vývoj komunistické diktatury). Spurného přístupy ke zkoumání poválečné historie pohraničí obecně a všech tří zmíněných menšin také vedou k zamyšlení týkajícímu se metodologických otázek studia poválečných dějin Romů, a paradigmát, na kterých je dosavadní interpretace „jejich dějin“ vystavěna.

Diktatura, ne totalita

Ústředním tématem, které Spurný ve své monografii sleduje, je otázka povahy moci, kterou KSČ v Československu po r. 1948 uplatňovala. Zkoumá ji na základě sledování procesů probíhajících v kontextu poválečného osidlování pohraničí a proměňování vztahů k tamním menšinám, vůči nim realizovaných politik a jejich ideových/ideologických základů. Spurný se staví kriticky k výkladu dějin Československa po r. 1948, který předkládá obraz KSČ jako výhradní monolitické síly ovládající postupně celou společnost a ve svém důsledku přiznává možnost „autonomního a autentického jednání“ jen představitelům moci nebo skupinám disidentů, resp. odbojářů (Spurný, 2011: 9). Naproti tomu poukazuje – na základě detailního mapování tenzí vznikajících mezi centrem a lokální praxí, jejich důsledků a nalézaných řešení – na reálnou nutnost vyjednávání moci (ze strany KSČ) a její opakované legitimizace. Tím upozorňuje na důležitost širokých vrstev obyvatelstva včetně řadových členů KSČ, místních funkcionářů, úředů a institucí i příslušníků vybraných etnických menšin jako skupin lidí, které v tomto procesu legitimizace moci hrály svoji roli (Spurný, 2011: 13–16). Proto

také mluví o Československu po r. 1948 jako o komunistické diktatuře, nikoli jako o totalitním státu (Spurný, 2011: 23-25). Zkoumání povahy ustanovující se diktatury a jejího vývoje je pro Spurného základním hlediskem, se kterým ke studiu diskursů a praktik vznikajících okolo tématu různých menšinových skupin v pohraničí přistupuje.

Kromě demytizace narativu „komunistické totality“ v období 1948-1989 se Spurný ve své studii věnuje ještě dalšímu obecnému tématu – kritickému zkoumání roku 1948 jako bezvýhradného mezníku ve vývoji poválečné historie a společnosti v Československu. Polemizuje v tomto bodu zejména s Kaplanem (Kaplan, 2007), sleduje (dis)kontinuity menšinové politiky v období před a po roku 1948 a poukazuje na fakt, že s ohledem na proměny společnosti a její sociální struktury i s ohledem na politickou praxi a její mentální ukotvení není období 1948-60 obdobím tak jasně oddělitelným od předcházejících poválečných let. Dále také upozorňuje (Spurný, 2011: 10-12), že co se týče proměn vztahu k etnickým menšinám v pohraničí, lze zlomové mezníky vytyčující změny ideologických východisek i na ně navazující politické praxe situovat i do období po roce 1948.⁴

Manipulované menšiny nebo aktéři?

Při studování procesů v poválečném pohraničí Spurný sleduje tři výrazné etnické menšiny, které soudobou historii pohraničí utvářely – Němce, volyňské Čechy a Romy. V rámci zkoumání vlivu lokálních aktérů na proměny realizované politiky a jejího vyjednávání pak rozlišuje mezi většinovou společností (včetně místních funkcionářů i řadových členů KSČ, představitelů místních úřadů a institucí i běžných občanů) a příslušníky samotných vybraných menšin. Ukazuje, že je na obě tyto skupiny možné pohlížet též jako na aktéry, spíše než výhradně jako na objekty nebo dokonce oběti realizovaných politik (Spurný, 2011: 16).

Nejobsáhleji se věnuje otázce Němců (kapitola IV, s. 146-236). V jejich případě demonstruje postupnou proměnu od původně extrémní politiky vyhánění přes nepříliš vzdálenou politiku násilného přesunu do vnitrozemí, až k pokusu o revizi a dokonce i nápravu některých dřívějších křivd. Tvrdí, že přehodnocení antiněmecké politiky, ke kterému v KSČ došlo v průběhu roku 1949, souviselo s novým způsobem legitimizace diktatury KSČ po r. 1948: KSČ jako „hlasatelka internacionalismu“ potřebovala Němce „získat pro stát“, aby tak potvrdila integrativní charakter nově budovaného státu. Konkrétním dopadem této změny politiky bylo postupné zlepšování podmínek, ve kterých zůstavší Němci v českých

⁴ Jak ukazují níže, v kontextu výzkumu dějin Romů v Československu po r. 1948 na oba tyto aspekty v různých kontextech již badatelé upozornili.

zemích žili i (byť problematicky realizovaná) dekonfiskace, ale také snaha o vyřešení otázky navrácení státního občanství. V tomto bodě ale došlo dle Spurného k zásadnímu střetu: procedura navrácení občanství sice byla na konci roku 1949 zásadně zjednodušena, Němci na této úrovni ovšem odepřeli participaci, když z velké části odmítali o navrácení občanství vůbec žádat. KSČ jim „integraci“ musela vnutit – rozhodnutím o kolektivním navrácení občanství v roce 1953. Němců odporujícím asimilaci (byť formou pasivní resistance) se později KSČ dále zbavovala i podporou takových nástrojů jako bylo dobrovolné vystěhovalectví do SRN, o které určitá část Němců zejména po r. 1949 usilovala (jiným, jak Spurný dokumentuje, byla naopak vnučována).

Detailně se Spurný v závěru této kapitoly věnuje každodennosti a vyjednávání o přístupu k Němcům na místní úrovni. Na základě takových pramenů jako jsou různé zprávy z míst, stížnosti českých i německých občanů, články v německém odborářském časopise *Aufbau und Frieden*, korespondence mezi jednotlivými úřady o „německých kauzách“ atd. sleduje místní spory, jejich příčiny a řešení. Předkládá též konkrétní příklady soužití ve více či méně uzavřených komunitách, reflektuje i aktivní boj některých německých antifašistů a předválečných komunistů za práva zůstavších Němců v rámci stranických schůzí a veřejných aktivit.

V případě volyňských Čechů (kapitola VI, s. 286-334) jako jedné ze specifických skupin českých reemigrantů, jejichž „návrat do vlasti“ stát podporoval z pragmatických důvodů, Spurný ukazuje, že schopnost hájit svoje zájmy bylo něco, s čím do českých zemí rovnou přicházeli (mimo jiné jako účastníci boje za osvobození pod velením L. Svobody) a navíc byli i jako společenství organizováni a reprezentováni – skrze Svaz Čechů z Volyně. V dalším textu se pak věnuje způsobu, jakým o uhájení svého prostoru usilovali i v pozdější době charakteristické tlakem na postupnou asimilaci jednotlivých menšin do socialistické společnosti. Vývoj jejich společenství charakterizuje Spurný jako balancování mezi loajalitou ke státu a KSČ jako jeho představitelce (požadující ovšem jejich asimilaci) na jedné straně, a budováním jisté autonomie pro vlastní komunity na straně druhé. Při rozboru dilemat, před kterými volyňští Češi a zejména představitelé jejich Svazu stáli, a hodnocení řešení, která volili, Spurný odmítá dělit volyňské Čechy jednoduše na spolupracující nebo pronásledované. Jejich jednání popisuje raději jako mix „pragmatického vyjednávání“ a „složitého překrývání různých vrstev loajalit“.⁵

Zásadní roli v tomto balancování a vyjednávání hrál již zmíněný Svaz Čechů z Volyně. Jeho představitelům se po určitou dobu úspěšně dařilo na jedné straně

⁵ Jako příklad takového vyjednávání uvádí Spurný vývoj v obci Chotiněves. Tam si volyňští Češi v roce 1951 postavili dokonce s příspěvkem státu kostel, zřejmě výměnou za slib založení JZD. To si zde skutečně založili (v roce 1956, Spurný upozorňuje, že ve svém odporu proti kolektivizaci byli přítomni v daném okrese jedni z nejvytrvalejších). Jako dobrovolní zakládající členové si však i udrželi kontrolu nad tím, jak družstvo funguje.

demonstrovat svou loajalitu vůči KSČ (členství v KSČ, přivítání února 1948, podpora kolektivizace i minimálně rétorické přijetí asimilace) a na druhé straně ale neztrácet důvěru volyňských Čechů a nadále plnit (skrže časopis *Věrná stráž*, věnující se i takovým tématům jako historie, jazyk a náboženství) funkci platformy pro uchovávání svébytnosti volyňských Čechů jako samostatné komunity/menšiny.⁶

Spurný upozorňuje, že volyňští Češi byli ovšem navázáni na tu část členů KSČ, kteří byli po r. 1953 ze strany odstavováni. S touto ztrátou podpory uvnitř KSČ souviselo i zrušení časopisu *Věrná stráž* v roce 1953 a postupná rezignace představitelů Svazu na svou integrativní roli, kterou Svaz dosud pro komunity volyňských Čechů hrál (Svaz přestal definitivně fungovat v roce 1957). Spurný však upozorňuje, že i potom soudržnost a jistou autonomii místních komunit volyňských Čechů stále pomáhalo udržovat povědomí specifické vesnické a náboženské identity, které bylo silné především v místech, kde se volyňským Čechům podařilo udržet kompaktnost osídlení.

Příspěvek k výzkumu historie Romů

V kapitole věnované Romům (kapitola V, s. 237–285) se Spurného zájem obrací především k odkrývání pozadí zásadní změny v přístupu k Romům ze strany KSČ v druhé polovině padesátých let. Sleduje diskursy o Romech v pohraničí i na centrální úrovni a zaměřuje se především na to, co vypovídají o vnitřních mechanismech a povaze v Československu se ustanovující diktatury. Právě taková analýza poválečného diskurzu o Romech vedená v kontextu pohraničí mu dovoluje nově nahlédnout – na základě nové kontextualizace – důvody změn z roku 1958, který je pro vývoj vztahu státu k Romům klíčový.⁷

Badatelé se shodují v konstatování, že samotné uchopení moci komunisty v roce 1948 nemělo pro Romy v praktické rovině po určité době žádné důsledky. Do způsobu uvažování o „cikánské otázce“ však vneslo nutnost zabývat se jí i z pohledu komunistické ideologie a na jejím základě dosavadní postupy

6 V souvislosti se studiem dějin Romů se zde nabízejí celkem mimořádné paralely s vývojem Svazu Cikánů Romů, postojů jeho představitelů a dilemat, která při vyjednávání se stání mocí řešili. Období, do kterého činnost SCR spadá, však přesahuje časový horizont Spurného monografie. Jediná publikovaná práce, která se Svazu Cikánů Romů podrobněji věnuje (Lhotka, 2009) však k jeho studiu přistupuje v porovnání se Spurným z naprosto odlišných pozic a popisuje spíše jeho organizační strukturu a základní kontury vývoje jeho působení. Poněkud blíže dává do těchto vnitřních dilemat a rozporů nahlédnout nepublikovaná diplomová práce Kateřiny Turkové, věnovaná vztahu ÚV SCR a jedné z jeho krajských organizací (Turková, 2011).

7 Vzhledem k rozsahu publikovaného textu se zaměřuji zejména na tyto zásadní otázky. Spurného práce má však i další přínosy. Mezi nimi lze za významnou považovat např. také jeho novou kontextualizaci existence tzv. Školy Míru v Květušíně, zpracovanou na základě (nepublikované) diplomové práce Barbory Šebové (Šebová, 2005), která odhaluje dosud pouze v náznacích zmíněné problematice aspekty fungování tohoto vzdělávacího zařízení (např. Pavelčíková, 2003: 48–50).

přehodnotit. Jako přelomový pak označují rok 1950 (Pavelčíková, 2004), kdy zrušením platnosti prvorepublikového zákona č. 117/1927 „O potulných cikánech“ KSČ demonstrovala rozhodnutí odstranit starší diskriminační přístupy a dále se ve vztahu k Romům řídit principem rovnoprávnosti všech občanů nově budovaného státu. Úzce souvisejícím mezním rokem je pak rok 1952 (Haišman, Grulich, 1986; Jurová 1993), kdy byla schválena směrnice ministerstva vnitra „O úpravě poměrů osob cikánského původu“ vytyčující základní principy nově vznikajícího přístupu k Romům. Ten se měl zaměřit na odstranění zaostalosti jejich životních poměrů a jejich začlenění do společnosti, především skrze jejich převýchovu, mezi jejíž primární nástroje patřilo zapojení do pracovního procesu, důraz na osvětovou a vzdělávací činnost a zlepšování jejich bytových a zdravotně-hygienických podmínek. Současně na začátku padesátých let na různých místech začala vznikat debata o možnosti podporovat další samostatný kulturní rozvoj Romů jako svébytné etnické (národnostně-menšinové) skupiny.

Výše zmíněné principy státního přístupu k Romům zůstávaly stejné i v následujících letech, tedy i po roce 1958.⁸ Přelomovost roku 1958 spočívá v radikálním příklonu ÚV KSČ k té straně výše zmíněné debaty, která argumentovala z pozice obecné bezpečnosti, podporovala využití represivních postupů, nepodobných v r. 1950 zavrženým postupům prvorepublikovým, a zásadně odmítala uchopovat „cikánskou otázku“ z hlediska národnostního principu. Právě potlačování romských etnoemancipačních snah na jedné straně a jasné zaměření na podporu asimilace bývá interpretováno jako zásadní součást útlaku Romů během komunismu. V rámci kritiky asimilačních přístupů pak autoři odsuzují nejen řízené odstraňování prvků etnokulturní odlišnosti Romů, ale i související manipulativní paternalismus a sociální inženýrství, ignorující specifika místních romských komunit jako specifické etno-kulturní menšiny (např. Hübschmannová, 1999a: 23-27, 63-65; Hübschmannová, 1999b: 127-8, 134-5; Hübschmannová, 2000: 136-139; Jurová, 1993: 8; Jurová, 2007: 135-6, 140; Jurová, 2009: 9-10; Pavelčíková, 2004: 101-104, 174-176; srov. též Giňa, Sadílková, 2013: 291-302).⁹

8 Zásadními momenty jsou přijetí Usnesení ÚV KSČ z dubna 1958 „O práci mezi cikánským obyvatelstvem“ a z něj vyplývající formulování a přijetí zákona č. 74/1958 Sb. „O trvalém usídlení kočujících osob“ na podzim téhož roku.

9 Zavedení diskurzu, který Romy pojímá jako jedny z obětí komunistického bezpráví, spadá do druhé poloviny sedmdesátých let, kdy se Romové a jejich postavení ve společnosti stalo tématem dokumentu č. 23 Charty 77 z 13. 12. 1978 (Prečan, 1990). Do konfliktu s ÚV KSČ se dostali někteří představitelé pro-emancipativního postupu již dříve, v souvislosti s kritikou politiky asimilace a se snahou prosadit pro Romy status národnostní menšiny na konci 60. let. Vyvrcholením tohoto střetu bylo nucené rozpuštění organizace Svaz Cikánů-Romů v roce 1973. Jurová (1993: 25-26; 2007: 135-140) též zmiňuje opakovaně odmítnutí založení romských organizací na Slovensku v letech 1948 a 1958 a zmíněné potlačování romských etnoemancipačních snah předkládá jako jednu z příčin neúspěšného řešení „cikánské otázky“ v Československu (2009: 9-10).

**Proměny postoje KSČ v otázce přístupu k „cikánské problematice“ a nástrojů jejího řešení v roce 1958 a zákon č. 74/1958 Sb.
„O trvalém usídlení kočujících osob“**

Přestože jsou usnesení ÚV KSČ z dubna 1958 a zákon č. 74/1958 Sb., který na něj navazoval, považovány za zásadní moment vývoje politiky vedené vůči Romům v komunistickém Československu, je až s podivem, jak málo detailní pozornosti bylo těmto dvěma dokumentům donedávna věnováno nad rámec jejich velmi stručné kontextualizace, popisu geneze a následné realizace, které uvádí Pavelčíková (2004: 57-77).¹⁰ Ta přijetí Usnesení kontextualizuje s poukazem na dobové „[upevnění režimu, které umožnilo] věnovat pozornost dořešení otázek, které se doposud vyvíjely živelně“ a nutnost objektivní nedostatky v situaci řešit v kontextu přípravy nové socialistické ústavy. V rámci popisu geneze Usnesení poukazuje na úzkou spolupráci ÚV KSČ s ministerstvem vnitra a z jejich debaty zdůrazňuje především dva argumenty, které podpořily přijetí nového razantnějšího stanoviska: 1. zprávy z regionů, s pomocí kterých ministerstvo vnitra poukazuje na nutnost „proti cikánům“ rozhodně zakročit (s těmi podrobněji pracuje i Spurný); 2. nově zkoumanou informaci o vývoji cikánské otázky v SSSR.¹¹ Stručně zmiňuje též debaty a aktivity k realizaci zákona, a nastoluje tak v kontextu Spurného přístupu důležitou otázku reakce romských představitelů/aktivistů v procesu projednávání realizace Usnesení, s odkazem na nedostatečnost pramenů se ovšem tomuto tématu dále nevěnuje. Tuto linii ve svém výzkumu nesleduje ani Spurný. Částečně zřejmě z důvodů kapacitních, neboť jak naznačuje Pavelčíková, materiály k této debatě jsou dochovány spíše v regionálních archivech (Pavelčíková odkazuje na materiály ve fondech regionálních archivů MZA Brno – KNV Brno, SOkA Nový Jičín a nezpracovaný materiál ZA Opava – KNV Ostrava; k charakteru Spurného pramenů viz níže).

Detailní vhled do geneze Usnesení ÚV KSČ z dubna 1958 a zákona č. 74/1958 Sb. přinesla až nedávná práce Tomáše Zapletala (2012: 26-57) založená na studii materiálů z Archivu bezpečnostních složek. Dokládá, že otázkou kočovných i migrujících Romů se ministerstvo vnitra zabývalo již od roku 1952 a poprvé oficiálně navrhovalo povinné usazení kočovných Romů již v r. 1955. Projednávání tohoto návrhu se však mezi lety 1956-7 zastavilo u předsedy vlády

10 K realizaci jednotlivých ustanovení Usnesení viz též Jurová (1993: 51-74). Ta zde genezi Usnesení nijak nerozebírá, k zákonu č. 74/58 Sb. uvádí jen základní informace.

11 Nad rámec základního popisu zákona č. 74/1958 Sb., s upozorněním na jeho protiústavnost (Pavelčíková, 2004: 62), se Pavelčíková dále podrobněji věnuje především analýze výsledků soupisu vyplývajícího z realizace zákona a jeho předběžné fáze. V posledku podtrhuje neefektivnost zákona (s výjimkou násilného usazení olašských Romů) s poukazem na minimální vliv, který měl na regulaci migrace Romů v rámci republiky obecně. Upozorňuje ovšem i na rezignaci místních úřadů na realizaci zákona a tedy pokračující stěhování i těch osob, jejichž pohyb měl být na základě zahrnutí do soupisu místními úřady kontrolován (Pavelčíková, 2004: 77).

(z důvodů, které Zapletal nepřibližuje) a ministerstvo vnitra se dalšímu rozpracování tohoto návrhu začalo opět věnovat až po vydání Usnesení ÚV KSČ z 8. dubna 1958. V mezidobí se ovšem likvidaci kočování snažilo ministerstvo vnitra zrealizovat alespoň za použití existujících předpisů (pro evidenci koní; Zapletal, 2012: 36). Zajímavé jsou závěry z meziresortního připomínkového řízení k tomuto kroku: proti návrhu na zákaz kočování se postavila mj. generální prokuratura s poukazem na jeho protiústavnost (vadil jí zákaz kočování a omezení svobody pobytu, Zapletal, 2012: 38). Během práce a předběžného schvalování nového návrhu zákona v roce 1958 pak bylo navíc problematizováno ze strany ministra spravedlnosti, generálního prokurátora i sněmovny i jeho etnické vymezení (Zapletal, 2012: 44). Fakt, že minimálně některé složky státního aparátu si tedy byly vědomé rozporu připravovaného nástroje politiky s ústavou, nebyl dosud nikým zveřejněn. Komentáře k protiústavnosti zákona (konflikt se základní svobodou pohybu a implicitní singularnost této normy vymezené etnicitou) se dosud objevují pouze v retrospektivním hodnocení historiků (např. Jurová, 1993: 59; Pavelčíková, 2004: 62). Úpravu zákona takovým způsobem, aby minimálně na první pohled ústavní zákony neporušoval, dobře reflektuje postupná proměna jeho názvu, kterou Zapletal odhaluje (Zapletalova analýza ukazuje, že obsah ale zůstal víceméně stejný): ze „zákazu kočování cikánů“ (v první verzi z dubna 1958) přes „zákaz kočování“ (návrh z května 1958) až ke konečnému „trvalému usídlení kočujících osob“ (poprvé v červnu 1958), (Zapletal, 2012: 43–46).

Zajímavá jsou také Zapletalova zjištění, co se týče otázky umožnění jistého autonomního vývoje Romů jako národnostní menšiny: ze studia materiálů ministerstva vnitra vyplývá, že zpočátku ji ministerstvo, respektive jeho odbor vnitřní správy, samo navrhovalo, a – byť se později spíše klonilo k jejímu odmítnutí – do posledka ji nechávalo otevřenou (Zapletal, 2012: 31–32). Zásadní zlom v této několikaleté přípravě centrálního řešení nastává v momentě, kdy iniciativu přebírá samotný ÚV KSČ. Zapletal dokumentuje příklon k radikálnějšímu postoji, nekompromisnost odmítnutí uplatnění národnostního principu a mimo jiné i jisté rozmlnění původně poměrně precizně cílené úpravy (zejména co se týče definice kategorií „kočovný/polokočovný/usazený“). Nepokládá si ovšem otázku, z jakého důvodu si ÚV KSČ přípravu centrálního řešení, kterou několik let ponechávala v gesci ministerstva vnitra, v roce 1957 stahuje přímo pod sebe.

Aniž by měl Zapletalovu práci k dispozici,¹² v podstatě navazuje Spurný na takto rozpracované téma na další úrovni. Upozorňuje, že Usnesení i na něj navazující zákonná norma se poměrně zásadním způsobem odchylovaly od původního konceptu pomoci a péče poskytované Romům jako obětím předcházejících režimů (a zejména kapitalismu) a dále se věnuje právě rozboru tohoto konfliktu

¹² Jedná se o diplomovou práci obhájenou na Historickém ústavu FF MUNI v roce 2010 a později přepracovanou do samostatné studie pro Sborník Archivu bezpečnostních složek (Zapletal, 2012).

na úrovni ideologie. Původní přístup KSČ k Romům, který Spurný nazývá emancipativně-výchovným, stavěl na víře v možnost osvobození lidí od „důsledků minulosti a předchozích společenských řádů“. Spurný ji spojuje s revoluční fází komunistické diktatury a sleduje podobný vývoj i ve vztahu k Němcům, ve kterém po r. 1949 zaznamenává na straně KSČ odklon od původně obecně sdíleného vyhoceného nacionálního diskurzu a represivních nástrojů. Co se týče Romů, zdůrazňoval tento přístup jistou samovolnost či dobrovolnost takové proměny, a ve vztahu k majoritní populaci včetně místních funkcionářů pak upozorňoval na nutnost trpělivosti (kromě všestranné podpory Romů při jejich proměně) a zároveň vystupoval proti přežívajícímu „nacionálnímu šovinismu“ na straně majoritního obyvatelstva, který je nutno odstraňovat a spolu s ním i zbytky diskriminace Romů. S pomocí stranických dokumentů i velkého množství dalších materiálů (situačních zpráv, lokálních hlášení, dopisů, stížností obyvatel atp.) shromažďovaného u centrálních institucí (a především ministerstva vnitra) Spurný tyto odmítavé postoje české veřejnosti k Romům velmi dobře ilustruje a hodnotí je jako jednu z postojových kontinuit ve vztahu lokální společnosti a místních funkcionářů k Romům spojující celé jím sledované období. Zároveň upozorňuje, že minimálně do poloviny padesátých let byl tento přinejmenším ostražitý ale veskrze spíše odmítavý postoj výrazně posilován dominantním diskurzem vznikajícím v kontextu pohraničí a jeho osidlování, soustřeďujícím se na očistu místa i společnosti, která v něm měla nově žít. „Volání po očistě pohraničí“, které, jak Spurný na několika příkladech dokumentuje, místní obyvatelstvo i funkcionáři také obratně využívali při vypuzování nově příchozích Romů ze „svého“ území – viz např. případ skupiny Romů vyhoštěné z Broumovska navzdory protestu jejich zaměstnavatele, známý též z Dvořáka (Spurný, 2011: 245; Dvořák, 2003: 321) – se nutně dostávalo do konfliktu s étosem a diskurzem vedeným ve vztahu k Romům z centra.

Právě tento konflikt centra s periferií, nebo spíše ideologicko-teoretické debaty s lokální praxí, podporovaný přetrvávajícími mentálními vzorci ve vztahu k Romům na straně místních funkcionářů, úředníků i ostatních obyvatel i jejich jistou frustrací ze subjektivně vnímaného negativního vývoje (Romové se po republice dále pohybovali a na území českých zemí v této době nepřestávali přibývat) byl dle Spurného jednou ze zásadních příčin změny postoje na straně ÚV KSČ. Příklon k přístupu, jenž Spurný nazývá disciplinačně-byrokratickým, interpretuje jako ideologickou rezignaci, učiněnou pod vlivem ministerstva vnitra a jemu podřízených bezpečnostních složek (jak to dokládá i Zapletal), ale zároveň pod tlakem místních představitelů a funkcionářů KSČ i obyčejných lidí v jednotlivých regionech (Spurný, 2011: 281-282).¹³

13 Prameny, které Spurný k dokumentaci tlaku „zdola“ používá, pocházejí z různých regionů českých zemí (dominantně zastoupeny zejména severní Čechy), nalezené v okresních archivech a Národním

Tento vývoj též dle Spurného zásadním způsobem souvisel s celkovou proměnou diktatury v polovině padesátých let, kdy „revoluční étos [a s ním související] projekty revoluční fáze budování socialismu“ (jako byla nenásilná převýchova v nového člověka) ztrácejí na přesvědčivosti a „autoritu revoluce legitimizovanou vizí budoucnosti nahradila autorita strany a jí řízeného státu [spočívající] v zajištění bezpečnosti a pořádku tak, jak jej vnímá majorita“ (Spurný, 2011: 280-281).¹⁴ Přestože to byl ÚV KSČ, kdo na konci roku 1957 přebíral iniciativu od ministerstva vnitra, ve skutečnosti v podstatě ÚV KSČ přijal pohled formulovaný právě na půdě tohoto ministerstva, který velmi radikálně odporoval přístupu, který do té doby KSČ prosazovala.¹⁵ Důvodem, proč byla taková radikální proměna přípustná, byla dle Spurného obava ze zpochybnění autority KSČ jako zásadní hybné síly v mechanismu fungování státu a její legitimacy při nesplnění stoupajícího očekávání ze strany určité části české společnosti, že je strana schopná zasáhnout proti narušení řádu, pořádku a bezpečí (Spurný, 2011: 282-4).

Spurný dále nově zaznamenává, že jedním z účelů zákona č. 74/1958 Sb. nebylo pouze získat kontrolu nad dosud obtížně kontrolovatelnou migrací Romů po republice a zavedení jejich evidence, která umožnila jejich následnou další kontrolu (a disciplinaci), nýbrž že dalším cílem tohoto zákona byl i rozptýl cikánského obyvatelstva. Tím tento zákon nejen částečně vyhovoval existujícím návrhům na rozptýlení Romů, umožňujícím jejich rychlejší asimilaci, ale dle Spurného byl v tomto bodě namířen také proti zvůli jednotlivých místních národních výborů, které se snažily Romy nuceně vysídlit mimo vlastní území. V souladu se svojí argumentací jej tak interpretuje také jako prostředek „[obnovy] svrchovanosti [KSČ] nad složkami státní správy“ (Spurný, 2011: 284).¹⁶

archivu v Praze (fond MV a ÚPV). K zásadnímu kritickému odstupu, který Spurný ve spojitosti s některými z těchto pramenů demonstruje, viz níže.

14 Spurný rozporuje důležitost již zmiňovaného mezinárodního kontextu proměny přístupu v roce 1958 (tj. zveřejnění a rozšíření informace o změně přístupu k Romům v SSSR a překladu výnosu Nejvyššího sovětu z roku 1956 „O zapojení potulných cikánů do pracovního procesu“, který pod trestem internace v nápravném zařízení zakazoval tuláctví), na který upozorňuje Pavelčíková. Podle Spurného nebyl tak zásadní okolností mimo jiné proto, že z dokumentů ministerstva vnitra je celkem zřejmé, že represivní přístup se jako řešení „cikánské otázky“ snažilo prosazovat ještě před rokem 1958. Dle Spurného sloužila informace o vývoji v SSSR spíše jako podpůrný argument. Text výnosu odhalující mechanismus postupu proti Romům v SSSR pak byl dále využit jako jeden z podkladů při sestavování československého zákona (jako podklad byl též využit zákon č. 177/1927 Sb.) (Spurný, 2011: 279 – 280).

15 Předkladatelé materiálů z prostředí ÚV KSČ se však pokusili o vlastní zpracování důvodové zprávy – byť s použitím materiálů ministerstva vnitra. Jak bylo již zmíněno, Zapletal ukazuje, že v některých bodech se od původních materiálů ministerstva vnitra nový text důvodové zprávy dosti vzdálil (Zapletal, 2012: 40-42).

16 Jak ovšem uvádí Pavelčíková s poukazem na další vývoj ležící již za horizontem období, na které se Spurný soustřeďuje, některé místní úřady i v dalších letech ignorovaly ustanovení zákona nařizující jim držet na svém území pod kontrolou zde sepsané „kočovně a polokočovně“ Romy a věnovat jim péči v oblastech bydlení, zaměstnání, vzdělávání a zdraví, pokud bylo jejich vůlí se Romů ze svého území zbavovat (což také Spurný sám připouští).

Hranice (dis)kontinuit mentálních vzorců ve vztahu k Romům

Soustředění se na „obyčejné občany“ jako na aktéry vyjednávání s „mocí“ dovoluje Spurnému odhalovat hranice (dis)kontinuit mentálních vzorců přítomných v české společnosti a problematizovat tak zavedenou periodizaci poválečného období československých dějin (rok 1948 jako přelomový rok v poválečném vývoji státu a společnosti). V podkapitole věnované prezentaci „lokální praxe“, na základě analýzy zpráv, hlášení, stížností a návrhů řešení přicházejících do centra po roce 1948 zejména z pohraničí českých zemí (Spurný, 2011: 247-282), Spurný odhaluje obecně podezřívavý až odmítavý vztah Neromů z pohraničí ke skupinám Romů, kteří sem stejně jako většina z nich přicházeli v rámci nového osidlování tohoto území. Stejně podrobně se věnuje také analýze podobných pramenů včetně článků v tisku pocházejících z období 1945-48 (Spurný, 2011: 238-246).¹⁷ Ač to není hlavním cílem jeho studie, celkem přesvědčivě tak dokládá kontinuitu postojů a smýšlení ve vztahu k Romům, která obě tato období spojuje.

Spurný také konstatuje, že tyto postoje mají i straší kořeny. Zatímco na úvod analýzy diskursů z doby třetí republiky přímo zdůrazňuje kontinuitu s postoji z předchozího válečného období a „s rasistickým přístupem charakteristickým pro německý nacismus“, naznačuje také, že zde lze hledat i kontinuitu s postoji společnosti v období první československé republiky, když mluví o „hrůze, nenávisti a aktivaci nejpozději za války přisvojeného rasistického diskurzu“, které v českých občanech vyvolávala poválečná migrace Romů ze Slovenska (Spurný, 2011: 239-4). Tuto linii dále příliš nerozvíjí, jistě s ohledem na samotné téma svojí práce, a opouští ji též s poznámkou, že „v českém kontextu neexistovala na straně většinového obyvatelstva s výjimkou jižní Moravy s Romy větší zkušenost“ (Spurný, 2011: 243).

Toto tvrzení je vhodné nazírat spíše jako odkazy na nedostatek literatury k tématu Romů na území Čech obecně. V souvislosti se zkoumáním historie Romů v českých zemích v období první československé republiky (ale i v dalších starších obdobích) je totiž nutné konstatovat, že Čechy zůstávají skutečně dosud blíže nepopsané. A to především ve srovnání s Moravou a Slezskem a mírou poznání, shromážděného zejména Ctiborem Nečasem, jehož přednostní zájem na tomto poli je věnován detailnímu studiu komunit tzv. moravských Romů postupně se usazujících od konce 17. století na jihovýchodní Moravě (Nečas, 2005). Dílčí příspěvky k detailnějšímu poznání situace Romů na území Čech v předválečném období však existují (zejm. Horváthová, 2005). Horváthová se

17 Mediální reflexí „cikánské otázky“ v období 1945-48 se též zabýval Haišman (Haišman, 1989). Na rozdíl od Spurného se však spíše než na analýzu diskurzu o Romech zaměřuje na způsob, jakým dobový tisk reflektoval debaty o přístupu k Romům vedené na úrovni ministerstev a navrhované nástroje realizace, včetně komentářů k výstupům prvního poválečného soupisu Romů v roce 1947. Dobové postoje české společnosti k Romům stály poněkud stranou Haišmanova zájmu.

zde zaměřuje – na základě práce s romskými pamětníky z různých skupin původních Romů obývajících v předválečném období území českých zemí – především na reflexi interního života různých romských komunit a jejich vzájemných vztahů ze strany samotných Romů. Z jí zveřejněných výpovědí je však evidentní, že Romové do vztahů s majoritou v Čechách, stejně jako na Moravě vstupovali, lišila se možná povaha těchto vztahů (vzhledem ke kočovnému životu těchto skupin Romů), nikoli ale jejich četnost.

V kontextu zkoumání dějin Romů, respektive přesněji – vzhledem k tomu, jak je téma „dějin Romů“ dosud v literatuře dominantně pojímané – dějin vztahu majority k Romům a formulování politiky vůči nim, není akcent na tento typ kontinuity něčím novým. Byť v literatuře není podíl „obyčejných občanů“ na formulování cílů a volbě prostředků této politiky takto explicitně zdůrazněn – novou je v tomto ohledu detailnost, se kterou Spurný tyto postoje a diskursy zkoumá – v popisu vzniku protiromských legislativních úprav, především za první republiky autoři vliv „hlasu lidu“ neopomíjejí. Ke srovnání se nabízí především popis geneze zákona č. 117/1927 Sb. a role proticikánské mediální kampaně v tomto procesu (viz Horváthová, 2003)¹⁸; Nečas dokumentuje podíl českých (a slovenských) správců na katastrofálních podmínkách v cikánských (koncentračních/ pracovních) táborech v Protektorátu i na Slovensku v období druhé světové války (Nečas, 1994, 1999). Přímé kontinuity válečných praktik a postojů v těsně poválečné době v českých zemích dokumentuje například Pavelčíková (2003). Jurová (např. 2007: 136-7) pak v kontextu Slovenska poukazuje na jejich přetrvávání až do dalších desetiletí, podobně jako to reflektuje Lacková (1997). Tematizací neměnnosti postojů vůči Romům na straně určité části české společnosti, kterou zachycuje Spurný pro období let 1945-1960 s upozorněním na jejich hlubší kořeny, tak do zkoumání dějin Romů v českých zemích vnáší další zásadní kontext, který je v dosavadní literatuře reflektován zejména pro předcházející období a spíše okrajově.

Vymezení role „bezmocných obětí“

Jakkoli je Spurného „romská“ studie přínosná vzhledem k odkrytí důležitých kontextů vývoje státní politiky vůči Romům, jejím zásadním nedostatkem je jednostranné zaměření na utváření politiky vůči Romům s vyloučením reflexe tohoto procesu ze strany samotných Romů. Tento nedostatek je o to viditelnější, o co plastičtěji se mu podařilo uchopit kapitoly věnované Němcům a volyňským Če-

¹⁸ Zejména zde prezentované debaty vedené na úrovni ministerstev i parlamentu v době přípravy a schvalování tohoto zákona poskytují zajímavé paralely s kontextem vzniku a detaily geneze a formulování zákona č. 74/1958 Sb., kterému se věnuje Spurný a Zapletal.

chům. V těchto částech monografie pracuje mimo jiné i s prameny pocházejícími od členů těchto menšinových skupin, dokumentujícími každodennost a způsob dobového jednání (a vkládání se do zmíněného vyjednávání o moc), případně způsob, jakým danou dobu hodnotili/hodnotí samotní členové daných menšin. Spurný tak zcela v duchu svého úvodního rozboru dosavadních nedostatků v přístupu k poválečným dějinám v ČS(S)R na příkladu těchto dvou menšin ukazuje nejen zdánlivost totálního ovládnutí společnosti ze strany KSČ, ale i vznik určitých nik v procesu legitimizace její moci, ze kterých mohli utváření politiky ovlivňovat nejen obyčejní občané, ale i samotní členové těchto menšin. Romové však v jeho líčení nadále zůstávají „bezmocnými oběťmi“ (použijeme-li Spurným zvolený obrat v názvu jeho romské kapitoly¹⁹) důsledků státní politiky ve všech popisovaných proměnách, jež tato v období 1945-59 doznala.

Spurný jako kdyby v této části své monografie částečně rezignoval na přístup, který si pro svou práci vytyčil. Respektive: i v romském případě se mu sice podařilo poukázat na sílu vyjednávací pozice „obyčejných občanů“, když popisuje důvody ke změně v přístupu k řešení „cikánské otázky“ v polovině padesátých let, Romové zde ovšem – celkem symptomaticky – z této pozice obyčejných občanů-aktérů vypadávají. Rýsuje se zde povědomé – byť v kontextu poválečných dějin jistě inovativně posunuté – schéma: Romové jako objekty/oběti vyjednávání mezi (ÚV) KSČ a „obyčejnými občany“ (rozuměj lokální neromskou majoritou), nikoli tedy jako objekty/oběti monolitické moci a zvůle (představitelů) KSČ.

Zásadním problémem zůstává pramenná základna Spurného studie – v případě Romů se totiž Spurný vůbec ke každodennosti nedostává, a to nejen proto, že jednoznačně staví na archivních dokumentech majoritní provenience, ale zejména proto, že se ani otázkou reakce ze strany Romů, kterou mohou i tyto prameny zachycovat, nezabývá. O postojích, situaci a jejím hodnocení ze strany Romů, případně o jejich jednání a vyjednávání v konkrétních situacích na různých úrovních se nedozvídáme téměř nic. Nevěnuje se detailněji ani způsobům soužití v konkrétních místech, zapojení Romů v závodech a místní společnosti (nebo jejich izolaci a vyloučení). Překvapivý není sám tento fakt. Překvapivé spíše je, že tento nedostatek sám Spurný nijak nereflektuje.

Zároveň je ale nutné poznamenat, že shromáždění dostatečné pramenné základny, která by takový vhled do romské každodennosti a uvažování umožnila, je velmi náročné. Na problémy spojené s dostupností relevantních pramenů k historii Romů v archivech a jejich shromáždění už v případě pramenů neromské provenience upozorňuje např. Jurová (Jurová, 2007: 129). Sám Spurný navíc upozorňuje také na nesnáze s interpretací některých těchto „klasických prame-

19 Kapitola věnovaná Romům nese název: „Bezmocné oběti kapitalistického řádu, nebo nenapravitelní asociálové? Ideologie a praxe sociálního inženýrství na příkladu romského obyvatelstva (1945-1960)“.

nů“ jako jsou situační zprávy a hlášení, když na základě svých rešerší do určité míry zpochybňuje jejich fakticitní spolehlivost. Podle něj totiž mohou být odrazem spíše vlastních představ autorů o „cikánech“, než konkrétní místní reality a jako s takovými s nimi také pracuje (Spurný, 2011: 242, 265). Na tomto místě je nutné vyzdvihnout, že podobné hodnocení pramenů, s nimiž autoři při rekonstrukci poválečných dějin Romů zhusta pracují, zejména co se týká pramenů písemných, je v dosavadní literatuře spíše ojedinělé (viz též např. Pavelčíková, 2007: 90).

Samostatnou kapitolou je pak dohledání a excerpcie písemných pramenů romské provenience (u kterých lze navíc předpokládat, že jich je ve srovnání s prameny majoritními nepoměrně méně, zejména pro Spurným sledované období). Nepočetnost takových dokumentů pak jen znásobuje výše zmíněné obtíže při rešerši v archivech. Pro výzkum vztahu Romů k poválečným proměnám společenského zřízení, politiky vedené vůči nim a jejich životní situace jsou však zcela zásadní (viz např. memorát Leona Růžičky z fondu SPB zveřejněný v RDŽ 2013/1). Písemné prameny romské provenience lze nalézt i mimo archivní fondy, ovšem z velké části je potřeba je hledat ve zdrojích, ve kterých se badatelům mimo okruh romistiky jistě hůře orientuje (viz např. různě zpracované vzpomínky romských pamětníků v romských/romistických časopisech a v romské literatuře atp.).

Problematická je i dostupnost narativů pamětníků (pokud by se historik nerozhodl věnovat se výzkumu mezi Romy sám). Dosud je totiž publikována jen minimální část výstupů orálně historického výzkumu zaměřeného na poválečné období.²⁰ V podstatě jediným dodnes publikovaným zdrojem takových pramenů, s výjimkou např. historicky zaměřených studentských absolventských prací (zejména ze Semináře romistiky UJCA FF UK, ale i některých prací z Katedry historie FF OU), je výběr poměrně zásadním způsobem zeditovaných vzpomínek několika Romů na jejich poválečný život v publikaci *(Ne)bolí* (Kramářová, 2005).

Otázka, kterou Spurný v názvu kapitoly věnované Romům pokládá – posuneme-li ji v kontextu východisek Spurného výzkumu do i jím zkoumaného poválečného období – tak zůstává nezodpovězena. Respektive, ve Spurného podání Romové zůstávají bezmocnými oběťmi nebo minimálně pasivními objekty politiky a praktik, které jsou výsledkem jednání různých částí majoritní společnosti. (I když „majoritu“ se Spurnému nově daří díky pečlivé analýze rozvrstvit a vztáh-

20 V poslední době byly/jsou realizované celkem tři větší akademické projekty v jejichž průběhu byly/jsou shromažďovány narativy romských pamětníků poválečného období: historicky zaměřené výzkumy FFUK –Seminář romistiky UJCA: „Výzkum romského osídlování Brna 1945-73“ (realizováno v roce 2010) a UO – katedra historie: „Historické aspekty procesu integrace romského obyvatelstva Ostravy“ (realizováno od r. 2010); a sociologicky zaměřený výzkum MUNI – Katedra sociologie: „Leperiben – paměť romských dělníků“ (realizováno od r. 2012). K publikaci jejich výstupů teprve dochází – viz např. článek Niny Pavelčíkové v tomto čísle RDŽ a publikace Kateřiny Sidiropulu Janků pracující se shromážděnými narativy ze sociologické perspektivy (Sidiropulu Janků, 2013a, b).

nout tak nejen na představitele moci.) Sledujeme-li historiky dříve popsany vývoj státní politiky vůči Romům za komunismu, skutečně se zdá, že svůj boj za získání alespoň částečné autonomie a podílu na rozhodování o politice, která bude vůči nim vedena, představitelé Romů minimálně na té nejvyšší politické úrovni prohrávali (až do poloviny osmdesátých let). Je však nesporné, že se o vyjednávání určité pozice pokoušeli (zde se nabízí zajímavé paralely s pozicí a jistým „přizpůsobením době“ u volyňských Čechů, které Spurný popisuje), byť nejviditelněji až v době, která už přesahuje časové vymezení Spurného práce, a ke změnám, které v přístupu k Romům docházelo, zaujímalí nějaká stanoviska. Tuto rovinu aktérství, do které v případě Němců a volyňských Čechů Spurný dává nahlédnout, u Romů přehlíží. O aktivizaci určité části romské společnosti již na počátku padesátých let přitom informuje i Pavelčíková - viz například přijetí delegace představitelů Romů u ministra Erbana v roce 1950 (Pavelčíková, 2004: 34), jehož kontext a další možné dopady dále rozvíjí Helena Sadílková, Tomáš Zapletal a Milada Závodská (2010: 15-18). Tématu Romů angažujících se v řešení tzv. „cirkánské otázky“ od padesátých let dále se věnuje ve své disekrační práci také Celia Donert (2009), kterou sám Spurný v kontextu debaty o proměně přístupu KSČ kolem roku 1958 cituje, postřehy týkajícími se právě pozic romských aktivistů se však v rámci svého výzkumu nenechal inspirovat. Pouze letmo zmiňuje přítomnost romských aktivistů a představitelů v expertních debatách vedených na půdě centrálních orgánů a dalších institucí až v letech 1952-1953 (Spurný, 2011: 274-276), ale detailnějšímu výzkumu (proměn) jejich postojů už pozornost nevěnuje.

Naskytá se přitom otázka, zda lze na Romy skutečně pohlížet jako na oběti komunistického režimu, případně co svým přizpůsobením tlaku, který na ně byl vyvíjen, mohli jako skupina i jako jednotlivci získat a jak tyto přínosy hodnotili, a zejména (zda) a jak vnímali případné ztráty, které (nutné) přizpůsobení přinášelo, jaký byl jejich vztah s komunistickou stranou, do které někteří Romové vstupovali ještě před druhou světovou válkou (Jurová, 2009: 5), a jak se proměňoval a proč se jim až do poloviny osmdesátých let nikdy nepodařilo jako určité nátlakové skupině na nejvyšší úrovni získat dostatečnou váhu. V úvodu Spurný naznačuje, že právě takového vykročení mimo paradigma, které Romy interpretuje jako oběti (komunistického režimu), je schopen – když hned v první větě svojí práce parafrázuje jeden ze způsobů, jak mohou Romové na komunismus vzpomínat: „Komunisti z nás udělali lidi.“ (Spurný, 2011: 9).²¹ Absence relevantních pramenů v jeho pramenné základně i rozhodnutí nesledovat ani téma romských aktivistů a jejich (případně) měnících se pozic v padesátých letech, ani téma romské každodennosti, mu však zabraňuje se tímto směrem vydat dále. Způsob, jakým tuto linii zpracovává v případě Němců a volyňských Čechů je však pro studium skutečných dějin Romů mimořádně inspirativní.

21 Tuto glosu uvádí Spurný bez odkazu na zdroj.

Literatura

- ARBURG, Adrian von. 2003. Tak či onak. Nucené přesídlení v komplexním pojetí poválečné sídelní politiky v českých zemích. In: *Soudobé dějiny* 2003, č. 3, s. 253-292.
- DONERT, Celia. 2009. „Citizens of Gypsy origin“: *The Roma in the Reconstruction of Czechoslovakia, 1948-89*. Nepublikovaná dizertační práce, European University Institute.
- DVOŘÁK, Tomáš. 2003. Regulace pohybu obyvatelstva po roce 1945 a Romové. Kontinuita nebo nové trendy? In: Dvořák, T., Vlček, R., Vykoupil, L. (eds.). *Milý Bore*. Historický ústav AV ČR, Historický ústav FF MU, Matice moravská, Brno, s. 321-326.
- GLASSHEIM, Eagle. Most, the Town that Moved: Coal, Communists and the 'Gypsy QUESION' in Post-War Czechoslovakia. In: *Environment and History* 13 (2007), s. 447-476.
- GIŇA, A., SADÍLKOVÁ, H. 2013. Moje drahá Mileno. Z dopisů Andreje Gini Mileně Hübschmannové, 1982-2003. In: Giňa, Andrej. *Patřiv. Ještě víme co je úcta*. Praha, Triáda, s. 287-309.
- GRULICH, T., HAIŠMAN, T. 1987. Institucionální zájem o cikánské obyvatelstvo v Československu v letech 1945-1958. *Český lid* 73 (1986), č. 2, s. 72-85.
- HORVÁTHOVÁ, Jana, 2003. Dílčí příspěvek k zamyšlení nad povahou a působením zákona 117/1927. In: Dvořák, T., Vlček, R., Vykoupil, L. (eds.). *Milý Bore*. Historický ústav AV ČR, Historický ústav FF MU, Matice moravská, Brno, s. 311-320.
- HORVÁTHOVÁ, Jana, 2005. Meziválečné zastavení mezi Romy v českých zemích. *Romano džaniben* 2005 jevend, s. 63-84.
- HÜBSCHMANNOVÁ, Milena. 1999a. Několik poznámek k hodnotám Romů. In: *Romové v České republice 1945-89*. Socioklub, Praha, s. 16-66.
- HÜBSCHMANNOVÁ, Milena. 1999b. Od etnické kasty ke strukturovanému společenství. In: *Romové v České republice 1945-89*. Socioklub, Praha, s. 115-136.
- HÜBSCHMANNOVÁ, Milena. 2000. Slovesnost a literatura v romské kultuře. In: *Černobílý život*. Gallery, Praha, s. 123-148.
- JUROVÁ, Anna. 1993. *Vývoj rómskej problematiky na Slovensku po roku 1945*. Spoločenskovedný ústav Slovenskej akadémie vied v Košiciach, Goldpress. Bratislava.
- JUROVÁ, Anna. 2007. Problémy výskumu histórie Rómov na Slovensku (v Československu) ve 20. storočí. In: *Česko-slovenská historická ročenka*, 2007, s. 129-140.

- JUROVÁ, Anna. 2009. The turning points in the development of the Romany ethnic group in Slovakia in 20th century and problems of research. In: *Člověk a společnost*, 2009, roč. 12, č. 4.
- KAPLAN, Karel. 2007. *Proměny české společnosti (1948–1960)*, část první. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha.
- KRAMÁŘOVÁ, Jana (ed.). 2005. *(Ne)bolí. Vzpomínky Romů na válku a život po válce*. Člověk v tísní, společnost při české televizi o.p.s., Praha.
- LACKOVÁ, Elena. 1997. *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*. Triáda, Praha.
- LHOTKA, Petr. 2009. *Svaz Cikánů – Romů 1969–1973*. Doprovodná publikace k výstavě Muzea romské kultury– Muzeum romské kultury, Brno.
- NEČAS, Ctibor. 1994. *Českoslovenští Romové v letech 1938–1945*. Spisy Filozofické fakulty MU v Brně sv. 299, Brno, Masarykova univerzita.
- NEČAS, Ctibor. 1999. *Holocaust českých Romů*. Praha, Prostor.
- NEČAS, Ctibor. 2005. *Romové na Moravě a ve Slezsku 1740–1945*. Brno, Matice moravská.
- PAVELČÍKOVÁ, Nina. 2003. Co konečné řešení nevyřešilo. Romové na Moravě a ve Slezsku v letech 1945–1947. In: Dvořák, T., Vlček, R., Vykoupil, L. (eds.). *Milý Bore*. Historický ústav AV ČR, Historický ústav FF MU, Matice moravská, Brno, s. 327–336.
- PAVELČÍKOVÁ, Nina. 2004. *Romové v českých zemích v letech 1945–1989*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu. Praha.
- PAVELČÍKOVÁ, Nina. 2007. K otázkám metodického přístupu a terminologických problémů výzkumu slovenských a českých Romů ve 20. století. In: *Česko-slovenská historická ročenka*, 2007, s. 89–101.
- PREČAN, Viliam. 1990. *Charta 77 1977–1989. Od morální k demokratické revoluci*. Dokumentace. Schenfield, Bratislava.
- SADÍLKOVÁ, H., ZÁVODSKÁ, M., ZAPLETAL, T. 2010. *Výzkum romského osídlování Brna 1945–73*. Výzkumná zpráva. Dostupné z: http://www.romistika.eu/docs/ZZ_MSMT2010_Brno_Priloha-5_Vyzkumna-zprava_WEB.pdf
- SIDIROPULU JANKŮ, Kateřina. 2013a. Krajina vzpomínek. Kdo kreslí mapu „brněnského Bronxu“? In: *Sociální studia*, Masarykova univerzita, 2013, roč. 4/X, č. 4, s. 57–78.
- SIDIROPULU JANKŮ, Kateřina. 2013b. Marginalizovaní pamětníci, marginalizované vzpomínky. Romští dělníci vzpomínají na příchod do českých zemí po druhé světové válce. In: Soukupová, B.; Nosková, H.; Bednařík, P. *Paměť–národ–menšiny–marginalizace–identity I. Urbánní studia sv. 6*. Praha: FHS UK, s. 143–153.
- ŠEBOVÁ, Barbora. „Škola Míru“ v Květušíně 1950–1954 (a její pokračování na Dobré Vodě u Prachatic) – kritická reflexe v historickém kontextu 50. let. Diplomová práce: FFUK Praha, 2009.

- TURKOVÁ, Kateřina. *Svaz Cikánů – Romů (1969–1973)*. Možnosti přístupu ke studiu Svazu Cikánů-Romů na příkladu analýzy činnosti krajského výboru Svazu v Západočeském kraji. Diplomová práce: FFUK Praha, 2011.
- ZAPLETAL, Tomáš. 2012. Přístup totalitního státu a jeho bezpečnostních složek k romské menšině v Československu (1945–1989). In: *Sborník archivů bezpečnostních složek*, 10/2012, s. 13–83.